

Лекція 6. Міжнародні аспекти забезпечення екологічної безпеки

1. Основи екологічного законодавства в галузі екологічної безпеки
2. Екологічна стратегія людства

1. Основи екологічного законодавства в галузі екологічної безпеки

Розв'язання сучасних екологічних проблем в Україні можливе тільки в умовах широкого й активного міжнародного співробітництва всіх країн у цій сфері. Це зумовлено насамперед такими обставинами:

- глобальним характером екологічних проблем;
- транскордонним характером забруднення навколишнього середовища;
- міжнародними зобов'язаннями України щодо охорони навколишнього природного середовища;
- необхідністю міжнародного обміну досвідом і технологіями, можливістю залучення іноземних інвестицій.

Україна є учасником понад 20 міжнародних конвенцій та двосторонніх угод, пов'язаних з охороною навколишнього природного середовища. Міжнародні зобов'язання України щодо навколишнього природного середовища, використання природних ресурсів і забезпечення екологічної безпеки впливають з положень вже ратифікованих а також тих, що знаходяться в стадії розгляду конвенцій та угод. Виконання Україною зобов'язань, що впливають із зазначених багатосторонніх угод, потребує приведення внутрішнього законодавства у відповідність з нормами міжнародного права й урахування існуючої міжнародної практики під час розроблення нових законодавчих актів.

Екологічні права громадян, їх становлення та розвиток – один з пріоритетів діяльності міжнародної спільноти. Яскравим прикладом є Конвенція Європейської Економічної Комісії ООН "Про доступ до інформації, участь громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля", прийнята 25 червня 1998 року у м. Оргусі (Данія). Україна була однією з перших держав, що підписала цю Конвенцію. Конвенція ратифікована Україною 6 липня 1999 року. Оргуська конвенція визначила три основних екологічних права, що розглядаються як важливі чинники у становленні демократії:

- 1) доступ громадськості до екологічної інформації;
- 2) участь громадськості у процесі прийняття рішень з питань, що стосуються довкілля;
- 3) доступ громадськості до правосуддя з питань, що стосуються довкілля.

Центральною ланкою і координатором міжнародної природоохоронної взаємодії є ЮНЕП. **Програма ООН з навколишнього середовища (ЮНЕП)** заснована 27-ю сесією Генеральної Асамблеї в 1972 році на основі рекомендацій Конференції ООН з проблем навколишнього середовища

(Стокгольм, 5-16 червня 1972 року) для забезпечення якнайшвидшого й ефективного здійснення урядами і міжнародними співтовариствами заходів, спрямованих на захист і поліпшення навколишнього середовища. Ця організація із штаб-квартирою в Найробі (Кенія) сьогодні має відділення в усіх частинах земної кулі.

Стокгольмською конференцією були визначені три основні функціональні завдання міжнародного природоохоронного співробітництва під егідою ЮНЕП: оцінка навколишнього середовища (моніторинг, обмін інформацією); природоохоронне управління (визначення мети і планування, міжнародні консультації та угоди); допоміжні заходи (освіта, громадська інформація, технічне співробітництво).

Не можна не визнати, що до практичного міжнародного співробітництва в екологічній сфері значна частина країн підключилася з помітним запізненням. Декларуючи на словах відданість справі захисту навколишнього середовища, вони часто залишалися поза найважливішими міжнародними заходами в екологічній сфері, по суті - ігнорували досвід, накопичений багатосторонньою дипломатією у цій сфері. Так, Радянський Союз, із суто політичних міркувань, не брав участі в роботі Стокгольмської конференції ООН з проблем навколишнього середовища. За цим були і фінансові складнощі, відомчі негаразди, а, головне напевно, страх розкрити "таємну" інформацію про себе і невиправданий розрахунок лише на власні сили. Саме на згаданому форумі народилася декларація, яка заклала ідеологічні основи міжнародної діяльності з захисту навколишнього середовища.

Зараз ЮНЕП здійснює близько тисячі проектів і програм, що стосуються всіх куточків планети. У її межах діють такі природоохоронні програми, як Глобальна система моніторингу навколишнього середовища, Глобальна база даних про природні ресурси, Міжнародний реєстр потенційних токсичних речовин, План дій ООН з боротьби проти опустелювання, Глобальний план дій з охорони морських ссавців, План дій з тропічних лісів, Програма екологічно раціонального використання внутрішніх вод, Всесвітня політика стосовно ґрунтів. Спільно з іншими організаціями ООН ЮНЕП бере участь у виконанні Всесвітньої кліматичної програми, Міжнародної геосферно-біосферної програми "Глобальні зміни", Міжнародної програми освіти у сфері навколишнього середовища, Програми допомоги країнам, що розвиваються, в розв'язанні проблем охорони навколишнього середовища.

Останніми роками ЮНЕП виступила ініціатором прийняття таких важливих природоохоронних документів, як Віденська конвенція з охорони озонового шару, Базельська конвенція про контроль за транскордонним пересуванням небезпечних відходів та їх знищенням. Під егідою цієї організації ведеться розробка глобальної конвенції стосовно збереження біологічного розмаїття планети. Такі широкі можливості ЮНЕП, накопичений нею цінний науковий і практичний досвід природоохоронної роботи заслуговують найпильнішої уваги в Україні для вирішення власних невідкладних екологічних проблем.

У такому авторитетному документі, як "Заключний акт" Наради з безпеки та співробітництва в Європі (1975 рік), наголошувалося, що захист і поліпшення навколишнього середовища, охорона природи і раціональне

використання її ресурсів в інтересах нинішніх та майбутніх її поколінь є одним із завдань, які мають найбільше значення для добробуту народів і економічного розвитку всіх країн. Багато проблем навколишнього середовища, зокрема в Європі, можуть бути ефективно вирішені лише шляхом тісного міжнародного співробітництва.

У 1982 році сесія ООН прийняла документ історичної ваги - **"Всесвітню хартію природи"**. Під егідою ООН у 1983 році було створено Міжнародну комісію з навколишнього середовища і розвитку, яка підготувала досить важливу доповідь "Наше спільне майбутнє".

Проблеми екології в масштабі нашої планети були розглянуті й на Міжнародному форумі "За без'ядерний світ, за виживання людства", що відбувся у Москві у лютому 1987 року. На жаль, тоді в СРСР аж до його розпаду не було єдиної державної програми охорони навколишнього середовища та раціонального використання природних ресурсів. А життя показувало, що без сильної внутрішньої екологічної політики зовнішня екологічна політика немислима, неможлива і надійна міжнародна екологічна безпека.

Відсутність у більшості країн суттєвих досягнень у справі охорони навколишнього середовища негативно позначилась і на врахуванні чинника екології у зовнішній політиці. Рішення і резолюції у сфері навколишнього середовища, що приймалися на міжнародному рівні, мало впливали на покращення екологічного становища. Наприклад, резолюція 35-ї сесії Генеральної Асамблеї ООН "Про історичну відповідальність країн за збереження природи Землі для нинішнього і майбутніх поколінь" (1981 рік) для багатьох країн так і залишилася лише гарним заклик до дії. Безумовно, і нині різні країни мають неоднакові матеріальні можливості для виконання міжнародних угод. Зокрема, якщо інтелектуальний потенціал України здається достатнім для цього, то матеріальні можливості досить обмежені. І це не можна не враховувати плануючи і здійснюючи екополітичні заходи.

Подати приклад організації міжнародного екологічного співробітництва на регіональному та міжрегіональному рівнях могла б, як уже зазначалося, Європа. Саме до неї і звернено пропозицію про формування системи екологічної безпеки та здійснення довгострокової континентальної екологічної програми. Для цього є надійна організаційна структура - Європейська економічна комісія ООН з її багатим досвідом досліджень і проектів з питань охорони навколишнього середовища. Позитивно сприймається громадськістю і готовність до конструктивного континентального співробітництва з питань навколишнього середовища, яка декларується Європейським Співтовариством і Радою Європи. (кваліфікуються як резолюції) міжнародних організацій не мають законодавчого значення, хоча і впливають на створення норм міжнародного права. Отже, вплив з їх боку має не директивний, а рекомендаційний характер, реалізується лише після прийняття тієї чи іншої рекомендації міжнародної організації певною державою. У цьому полягає одна із специфічних причин складності управління міжнародним співробітництвом.

Водночас зрозуміло, що розв'язання всіх екологічних проблем у межах однієї країни тільки національними зусиллями вже неможливе. Необхідно щоб аналогічні заходи вживалися й іншими країнами. Слід також контролювати

екологічний вплив кожної з країн далеко за її межами. Йдеться, зокрема, про транскордонний перехід забрудненої води та повітря, про імпорт товарів, що містять небезпечні токсичні компоненти і ін.

Прикметно, що питання охорони навколишнього середовища на глобальному рівні почали розглядатися в ООН майже з часу її заснування. У 1962 році. Генеральною Асамблеєю ООН було ухвалено резолюцію "Економічний розвиток і охорона природи", в 1971 році - програму "Людина і біосфера", до роботи в якій залучена і Україна. Програмою передбачено відповідний комплекс природоохоронних досліджень і заходів - здійснюється, зокрема, охорона від забруднень вод басейну Дніпра, захист від забруднення Донецького регіону; раціональне використання, відновлення і посилення захисних функцій екосистем Карпат; раціональне використання й охорона природних ресурсів Полісся (у зв'язку із здійсненням великомасштабної осушувальної меліорації); розробка і вдосконалення технологічних процесів із зменшеною кількістю газових викидів в атмосферу.

Слід зауважити, що **рішення (які за звичай кваліфікуються як резолюції) міжнародних організацій не мають законодавчого значення**, хоча і впливають на створення норм міжнародного права. Отже, вплив з їх боку має не директивний, а **рекомендаційний характер**, реалізується лише після прийняття тієї чи іншої рекомендації міжнародної організації певною державою. У цьому полягає одна із специфічних причин складності управління міжнародним співробітництвом.

Подати приклад організації міжнародного екологічного співробітництва на регіональному та міжрегіональному рівнях могла б, як уже зазначалося, Європа. Саме до неї і звернено пропозицію про формування системи екологічної безпеки та здійснення довгострокової континентальної екологічної програми. Для цього є надійна організаційна структура - Європейська економічна комісія ООН з її багатим досвідом досліджень і проектів з питань охорони навколишнього середовища. Позитивно сприймається громадськістю і готовність до конструктивного континентального співробітництва з питань навколишнього середовища, яка декларується Європейським Співтовариством і Радою Європи.

2. Екологічна стратегія людства

Для активних сумісних дій в питанні подолання сучасної екологічної кризи необхідно вибрати напрямок дій, тобто екологічну стратегію. Екологічні стратегії прийнято класифікувати на основі двох основних підходів:

* **за характером відношення людини до природи** (природоцентричні та антропоцентричні стратегії), причому природоцентричні визнають самоцінність природи як такої, а антропоцентричні - визнають природу домівкою людини;

* **за факторами виникнення екологічної кризи і можливими механізмами її подолання.**

Друга класифікація є більш вживаною і виділяють три основних граничних стратегії виходу із сучасної екологічної кризи: ресурсно-технологічні, біосферно-екологічні та соціально-психологічні. Існують і більш

узагальнені стратегії, що поєднують кращі сторони граничних, наприклад, стратегія екологічного розвитку М.Ф.Реймерса.

Ресурсно-технологічні стратегії вбачають причину розвитку сучасної екологічної кризи в перевищенні техногенного навантаження на біосферу і надмірного використання природних ресурсів. Ключовим питанням цих стратегій є екологізація суспільного виробництва, тобто створення мало- і безвідходних технологій. Це дозволить покращити екологічну ситуацію в цілому. Основними напрямками виходу із сучасної екологічної кризи є:

- * вдосконалення технологій (в тому числі повна очистка всіх викидів і скидів), впровадження в практику безвідходних технологій;

- * стабілізація економічного стану країн, а не його розвиток;

- * обмеження споживання природних ресурсів (споживання вторинних ресурсів) тощо.

Основна ставка в ресурсно-технологічних стратегіях робиться на техноекологію та екологізацію сільського і міського господарств.

Сучасний варіант ресурсно-технологічної стратегії виходу із екологічної кризи викладений в концепції сталого розвитку (Конференція ООН по навколишньому середовищі, Ріо-де-Жанейро 1992 рік), в якій показано взаємозв'язок соціально-економічного розвитку, демографічної ситуації на Землі та стану навколишнього природного середовища. Згідно цієї стратегії пік сучасної екологічної кризи припаде на середину ХХІ століття (див. розділ II).

Особливу увагу в даній стратегії приділено перебудові енергетики, адже в найближчі 20-25 років людство чекає криза енергетичних ресурсів. Крім того, звернуто увагу на теплове забруднення атмосфери і гідросфери та можливі наслідки цих процесів. Тому, для віддалення та легкого подолання енергетичної кризи, людству необхідно вжити таких заходів:

- енергозбереження та енергозаощадження при всіх видах господарської та іншої діяльності людини;

- поступова заміна традиційних енергоресурсів альтернативними, причому особливу увагу приділяти можливостям одержання енергії альтернативними джерелами (геотермальні, сонячне випромінювання, енергія вітру, морських хвиль, приливів і відливів, використання біогазу тощо) в промислових масштабах;

- поступове зниження частки енергоємних виробництв і технологій, що дозволить вирішити питання заощадження енергії;

- зменшення втрат енергії при її транспортуванні і використанні тощо.

Безумовно, кроки, які пропонуються для реалізації ресурсно-технологічними стратегіями, є важливими і дозволять вирішити ряд проблем, пов'язаних із техногенним впливом на довкілля, забруднення природного середовища тощо. Проте, без зміни відношення людини до природи та без врахування само регуляційної ролі біосфери, подолання сучасної екологічної кризи є неможливим.

Біосферно-екологічні стратегії базуються на особливостях саморегуляційних механізмів екосистем і біосфери в цілому. Основним ідеологічним стержнем цих стратегій є самоцінність природи і можливість подолання сучасної екологічної кризи лише природнім шляхом.

Знання основних законів функціонування природних екосистем і біосфери в цілому показує, що саморегуляційні можливості екосистем і біосфери є обмеженими.

Серед біосферно-екологічних стратегій (концепцій) найбільшою глибиною відрізняється концепція В.Г.Горшкова. В своїх працях він показав роль живих організмів в еволюції природи і в підтриманні екологічної рівноваги біосфери Землі. Ним показано, що біосфера може компенсувати будь-які збурення, що викликані господарською діяльністю людини за умови, що кількість використовуваної біологічної продукції людиною не перевищує 1% від біопродуктивності біосфери. Сьогодні людиною споживається, за різними оцінками, від 20 до 50% річної біологічної продукції біосфери, тому біота не в змозі забезпечити глобальну екологічну стабільність довкілля.

Біосферно-технологічні стратегії передбачають такі основні кроки для виходу із сучасної екологічної кризи:

- * розширення площ природних екосистем за рахунок розширення реліктових екосистем, яких залишилось 35-37%. Для цього необхідно близько 30-35 млн. км² території суходолу, які необхідно перетворити в природні ландшафти. Це дозволить відновити і зберегти екологічну рівновагу біосфери;

- * поетапне скорочення чисельності населення світу до 1,0-1,5 млрд. людей, що є біологічним максимумом біосфери.

Нажаль, більшість кроків, що пропонуються біосферно- екологічними стратегіями, є практично неможливо реалізувати як з економічної, так і соціально-етичної точки зору. Ці кроки є важливими тільки в поєднанні з іншими заходами охорони довкілля.

Соціально-психологічні стратегії спрямовані на зміну ідеологічного ставлення людини до природи, свідомості і моральних цінностей людства. Протягом всієї історії людства, воно намагалось протистояти природі і підкорювати її. Отже, природопідкорювальне ставлення людини до природи закладено в її психології. Крім того, більшість релігій закликають до того, що людина є вищою за природу, яка є просто домівкою людства.

Основним шляхом виходу із сучасної екологічної кризи соціально-психологічні стратегії вбачають у визнанні величі природи і того, що людина є її частиною. Тому, необхідно змінити ідеологію ставлення людини до природи, що є основою для покращення екологічного стану довкілля.

Центральною концепцією соціально-психологічних стратегій виходу із сучасної екологічної кризи є концепція коеволюції М.М.Мойсеева. Згідно неї, людина виділилась із живого світу шляхом створення урботериторій і для подолання екологічних проблем необхідно людині свої потреби узгоджувати з можливостями природи. Чисто технічного шляху подолання екологічної кризи не існує, тому людству необхідно змінити шкалу цінностей.

Соціально-психологічні стратегії також не показують реальних шляхів подолання екологічної кризи. Зміна психології людства, яка формувалась протягом тривалого періоду, потребує багато часу, а діяти необхідно вже сьогодні.

Всі розглянуті граничні стратегії виходу із сучасної екологічної кризи мають свої недоліки, тому є ряд узагальнених стратегій, що поєднують позитивні моменти граничних. Найбільш збалансованою із них є стратегія

екорозвитку М.Ф.Реймерса, яка сформульована ще у 1994 році. Основними її положеннями є наступне:

- * природно-ресурсний і екологічний потенціал Землі і окремих її регіонів є обмеженими і вичерпними;

- * існує допустимий максимум вилучення природних ресурсів, а також змін в екосистемах;

- * необхідні попереджувальні заходи по виникненню несприятливих екологічних ситуацій, а не дії по їх ліквідації;

- * необхідне створення соціально-екологічного механізму гомеостазу (компромісу) в системі “людина - природа”, що можливо лише на міжнародному рівні;

- * необхідно регулювати чисельність населення і підтримувати її на рівні 1,0-1,5 млрд. чоловік, що є біологічним максимумом;

- * усвідомлення самодостатності природи і того, що людство є невід’ємною частиною природи і повністю залежить від неї. Людство сьогодні неготове створити штучне середовище, типу природи;

- * можуть бути прийнятні тільки “біосферно-сумісні” технології. Слід впроваджувати екологізацію суспільного виробництва, сільського та міського господарств тощо;

- * визнання принципу розумної достатності в одержанні життєвих потреб людини, відмовлення від споживацького способу життя;

- * необхідно враховувати, що без збереження цілісності екосистем, неможливе підтримання їх стійкості та збереження живого;

- * необхідно враховувати кумулятивність малих дій, які сумуються і інтегруються, викликаючи ланцюгові реакції в екосистемах, причому негативні наслідки цих дій можуть бути непередбачуваними.

Завдання

Участь України у міжнародних конференціях та впровадження їх рішень у національне законодавство